

**DAVLATLAR BUYUDJETLARI TUZILMALARI VA ULAR FAOLIYATINI
IJTIMOIY SOHAGA YONALTIRISH OMILLARI****Aslonboyev Suhrob Dadajon o'g'li***Farg‘ona Politehnika instituti “ICHB” fakulteti talabasi***Axunova Shoxistaxon Nomanjanovna***FerPI, Iqtisodiyot kafedrası, i.f.n., dotsent*

Annotatsiya: Davlat byudjetlari mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy manzarasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, bu byudjetlarning katta qismi ijtimoiy sohaga yo'naltiriladi. Ushbu maqolada davlat byudjetlari tuzilmalari, ijtimoiy ta'minot dasturlari, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa muhim xizmatlarga mablag'lar ajratilishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar ko'rib chiqiladi. Ushbu omillarni tushunib, siyosatchilar davlat byudjetidan ajratiladigan mablag'larning samaradorligi va inklyuzivligini oshirish, shu orqali ijtimoiy farovonlik va iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashish uchun asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Kalit so'zlar: Davlat byudjeti, ijtimoiy soha, taqsimlash, omillar, xalq farovonligi, sog'liqni saqlash, ta'lim

Kirish. Davlat byudjetlari hukumatlar milliy ustuvorliklar va maqsadlarni aks ettiruvchi turli tarmoqlar bo'yicha resurslarni taqsimlash uchun foydalanadigan moliyaviy rejalar bo'lib xizmat qiladi. Ushbu sohalar orasida ijtimoiy soha muhim soha bo'lib, farovonlik dasturlari, sog'liqni saqlash, ta'lim va fuqarolar farovonligi uchun muhim bo'lgan boshqa xizmatlarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy sohaga davlat byudjeti mablag'larining taqsimlanishiga ko'plab omillar, jumladan, iqtisodiy sharoitlar, siyosiy ustuvorliklar, demografik tendentsiyalar va ijtimoiy ehtiyojlar ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqola davlat byudjetlarining murakkab tuzilmalarini va ularni ijtimoiy sohaga taqsimlashga yo'naltiruvchi omillarni o'rganishga qaratilgan.

Ijtimoiy ta'minot siyosati va vositalar bilan sinovdan o'tgan dasturlar qashshoqlikni bartaraf etish va davlat byudjetlarida ishsizlik nafaqalarini qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu siyosat va dasturlar muhtoj shaxslar va oilalarga yordam ko'rsatish, ularning muhim resurslar va imkoniyatlardan foydalanishini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Ushbu maqolada biz ijtimoiy ta'minot siyosati va vositalar bilan sinovdan o'tgan dasturlarning turli jihatlarini, jumladan, ularning moliyalashtirilishi, xarajatlar toifalari va ularning qashshoqlikni kamaytirish va ishsizlik nafaqalariga ta'sirini o'rganamiz.

Davlat byudjetlarini moliyalashtirishda soliqqa tortishning ahamiyati

Davlat byudjetlarini moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri soliqqa tortish hisoblanadi. Soliqlar turli davlat dasturlari va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan daromad olish maqsadida jismoniy shaxslar, korxonalar va boshqa tashkilotlardan undiriladi. Daromad solig'i, savdo solig'i, mol-mulk solig'i va yuridik shaxslar solig'i davlat byudjetiga hissa qo'shadigan soliq'larga misoldir. Soliqqa tortishdan olingan daromadlar har xil xarajatlar toifalariga, jumladan, ijtimoiy ta'minot dasturlariga taqsimlanadi.

Davlat byudjetlaridagi xarajatlar toifalari: Davlat budjetlarida mablag‘lar har xil xarajatlar toifalariga ajratiladi, ijtimoiy ta‘minot dasturlari asosiy toifalardan biridir. Boshqa xarajatlar toifalariga ta‘lim, sog‘liqni saqlash, jamoat xavfsizligi va infratuzilmani rivojlantirish kiradi. Ushbu toifalarga mablag‘larni taqsimlash hukumatning fiskal ustuvorliklari, shuningdek, aholi ehtiyojlari bilan belgilanadi. Ijtimoiy ta‘minot dasturlari byudjetning muhim qismini muhtoj shaxslar va oilalarning muhim xizmatlar va qo‘llab-quvvatlashdan foydalanishini ta‘minlash uchun oladi.

Davlat budjetlarining tuzilmalari: Davlat budjetlari odatda har xil tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, ularning har biri umumiy fiskal doirada muayyan maqsadga xizmat qiladi. Ushbu komponentlar ko‘pincha daromadlar, xarajatlar, zaxiralar va qarzlarga xizmat ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi. Ushbu tuzilmalarni tushunish ijtimoiy sohada mablag‘lar qanday taqsimlanishi va ishlatilishini tushunish uchun juda muhimdir.

Daromadlar : Davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbai soliqlar (masalan, daromad solig‘i, yuridik shaxslar solig‘i, savdo solig‘i), grantlar va boshqa daromad shakllarini o‘z ichiga oladi. Ushbu daromadlar byudjet mablag‘larini taqsimlashning moliyaviy asosini tashkil qiladi.

Davlat xarajatlari sog‘liqni saqlash, ta‘lim, mudofaa, infratuzilma va ijtimoiy ta‘minot dasturlari kabi ko‘plab sohalarni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy sohada Xarajatlar : xarajatlar fuqarolarning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan dasturlarga, jumladan, ijtimoiy yordam, pensiya, sog‘liqni saqlash va ta‘lim subsidiyalariga yo‘naltiriladi.

Zaxiralar : Ko‘pgina davlat byudjetlarida iqtisodiy noaniqliklar va kutilmagan xarajatlarni yumshatish uchun zaxiralar mavjud. Ushbu zaxiralar iqtisodiy tanazzul yoki favqulodda vaziyatlar davrida bufer bo‘lib, ijtimoiy sohada muhim xizmatlarning uzluksizligini ta‘minlaydi.

Qarzlarga xizmat ko‘rsatish : Davlatlar ko‘pincha infratuzilma loyihalarini va boshqa uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirish uchun qarz oladi. Davlat byudjetlarining bir qismi ushbu qarzga xizmat ko‘rsatish uchun ajratiladi, bu esa ijtimoiy dasturlar uchun mavjud mablag‘larga ta‘sir qiladi.

Ta‘limni moliyalashtirish va uning qashshoqlikni bartaraf etishga ta‘siri

Ta‘limni moliyalashtirish davlat byudjetlarining muhim qismi bo‘lib, qashshoqlikni bartaraf etishda muhim rol o‘ynaydi. Sifatli ta‘lim olish imkoniyati odamlarni kuchaytirishi va ularga yaxshi ish imkoniyatlarini ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va bilimlarni berishi mumkin. Ta‘limga sarmoya kiritish orqali davlat byudjetlari qashshoqlik tsiklini buzishga va yanada inklyuziv jamiyat yaratishga yordam beradi. Grantlar, grantlar va moliyaviy yordamning boshqa shakllari ko‘pincha kam ta‘minlangan talabalar ta‘lim olishda teng imkoniyatlarga ega bo‘lishlarini ta‘minlash uchun taqdim etiladi.

Sog‘liqni saqlash xarajatlari va ularning ishsizlik nafaqalarini qo‘llab-quvvatlashdagi roli: Sog‘liqni saqlash xarajatlari davlat byudjetining yana bir muhim jihati hisoblanadi. Tibbiy yordam olish, ayniqsa, ishsizlik davrida odamlar va oilalar uchun juda muhimdir. Davlat byudjetlari sog‘liqni saqlash dasturlariga mablag‘ ajratadi, bu esa odamlarning arzon va sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanishini ta‘minlaydi. Ushbu dasturlar, shuningdek, ishsiz bo‘lgan va ishga joylashish orqali tibbiy yordam olish imkoniyatiga ega bo‘lmaganlarga tibbiy yordam ko‘rsatish orqali ishsizlik nafaqalarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Ijtimoiy ta'minot dasturlari va ularning qashshoqlikni bartaraf etishga qo'shgan hissasi: ijtimoiy ta'minot dasturlari qashshoqlikni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu dasturlar mehnatga layoqatsiz yoki daromadi cheklangan shaxslar va oilalarga moddiy yordam beradi. Davlat budjetlari ijtimoiy ta'minot dasturlariga, jumladan, ishsizlik nafaqalari, nogironlik bo'yicha nafaqalar va pensiya nafaqalari uchun mablag' ajratadi. Ijtimoiy ta'minot dasturlari muhtojlar uchun xavfsizlik tarmog'ini ta'minlash orqali qashshoqlikni engillashtirishga yordam beradi va odamlarning asosiy ehtiyojlarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Pensiya dasturlari va ularning kambag'allikni kamaytirishga ta'siri

Pensiya dasturlari ijtimoiy ta'minot siyosatining muhim tarkibiy qismidir. Ushbu dasturlar nafaqaga chiqqandan keyin jismoniy shaxslarga moddiy yordam ko'rsatadi va ularga munosib turmush darajasini saqlab qolishga yordam beradi. Butun umri davomida mehnatga hissa qo'shgan shaxslarning pensiya yillarida munosib qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash uchun davlat byudjetlari pensiya dasturlariga mablag' ajratadi. Keksa aholi orasida qashshoqlik xavfini kamaytirish orqali pensiya dasturlari qashshoqlikni kamaytirishga yordam beradi.

Ijtimoiy ta'minot siyosati va vositalar bilan sinovdan o'tgan dasturlarning umumiy ko'rinishi: Ijtimoiy ta'minot siyosati va vositalar bilan sinovdan o'tgan dasturlar muhtoj shaxslar va oilalarga yordam ko'rsatishga qaratilgan keng ko'lamlı tashabbuslarni o'z ichiga oladi. Bu dasturlarga daromadlarni qayta taqsimlash, fiskal ustuvorliklar, davlat grantlari, notijorat tashkilotlari, uy-joy dasturlari, bolalar parvarishi xizmatlari va davlat infratuzilmasiga investitsiyalar kiradi. Ushbu dasturlarning har biri qashshoqlikni bartaraf etish va davlat byudjetlarida ishsizlik bo'yicha nafaqalarni qo'llab-quvvatlashda o'ziga xos rol o'ynaydi.

Daromadlarni qayta taqsimlash va uning qashshoqlikni bartaraf etishdagi roli: Daromadlarni qayta taqsimlash ijtimoiy ta'minot siyosatining asosiy jihati hisoblanadi. Progressiv soliqqa tortish va farovonlik dasturlari orqali daromadlar yuqori daromadli shaxslardan past daromadli shaxslarga qayta taqsimlanadi. Bu muhtojlarga qo'shimcha resurslarni taqdim etish orqali daromadlar tengsizligini kamaytirish va qashshoqlikni kamaytirishga yordam beradi.

Fiskal ustuvorliklar va davlat grantlarini taqsimlash: Davlat grantlari taqsimotini belgilashda fiskal ustuvorliklar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu grantlar qashshoqlikni bartaraf etish va ishsizlik nafaqalarini qo'llab-quvvatlovchi turli tashkilotlar va tashabbuslarga beriladi. Hukumatning fiskal ustuvorliklari uning ijtimoiy farovonlikka sodiqligini va qashshoqlikdan xalos bo'lishga eng katta ta'sir ko'rsatadigan dasturlarga mablag' ajratish qat'iyatini aks ettiradi.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va ularning ijtimoiy yordam ko'rsatishdagi roli: Nodavlat notijorat tashkilotlari muhtoj shaxslar va oilalarga ijtimoiy yordam ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar ko'pincha o'z ishlarini bajarish va oziq-ovqat banklari, uysizlar uchun boshpana va ish o'rgatish dasturlari kabi muhim xizmatlarni taqdim etish uchun hukumatdan mablag' oladi. Nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, davlat byudjetlari o'z imkoniyatlarini kengaytirishi va ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lganlarga ko'rsatilishini ta'minlashi mumkin.

Uy-joy dasturlari va ularning qashshoqlikni kamaytirishga ta'siri

Uy-joy dasturlari qashshoqlikni kamaytirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Davlat budjetlari aholi va oilalarning xavfsiz va arzon uy-joyga ega bo'lishini ta'minlab, arzon uy-joy tashabbuslariga mablag' ajratadi. Uy-joy dasturlari jismoniy shaxslarning asosiy ehtiyojlaridan birini qondirish orqali barqarorlikni yaratishga yordam beradi va odamlar va oilalar uchun qashshoqlikni engish uchun poydevor yaratadi.

Bolalarni parvarish qilish xizmatlari va ularning ishsizlik nafaqalarini qo'llab-quvvatlashga qo'shgan hissasi: Bolalarni parvarish qilish xizmatlari ishsizlik nafaqalarini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Davlat budjetlari bolalarni parvarish qilish dasturlariga mablag' ajratadi, bu esa ota-onalar ish izlayotgan paytda bolalarni parvarish qilish bo'yicha arzon va sifatli xizmatlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi. Davlat budjetlari ushbu yordamni ko'rsatish orqali ota-onalarga ish bilan ta'minlashdagi to'siqlarni bartaraf etishda, farzandlarining to'g'ri parvarish va ta'lim olishini ta'minlashda yordam beradi.

Davlat infratuzilmasiga investitsiyalar va ularning qashshoqlikni bartaraf etishdagi roli: Kambag'allikni bartaraf etishda davlat infratuzilmasiga investitsiyalar muhim rol o'ynaydi. Davlat budjetlari yo'llar, ko'priklar va jamoat transporti tizimlari kabi infratuzilma loyihalariga mablag' ajratadi. Ushbu investitsiyalar nafaqat ish o'rinlarini yaratish, balki, ayniqsa, kam ta'minlangan jamoalarda yashovchi shaxslar uchun muhim xizmatlar va imkoniyatlardan foydalanish imkoniyatini yaxshilaydi.

Byudjet cheklovlari va ularning ijtimoiy ta'minot siyosati va vositalar bilan sinovdan o'tgan dasturlarga ta'siri: Byudjet cheklovlari ijtimoiy ta'minot siyosati va vositalar bilan sinovdan o'tgan dasturlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Cheklangan mablag'lar ushbu dasturlarni moliyalashtirishning qisqarishiga olib kelishi mumkin, bu esa muhtoj shaxslar va oilalarga ko'rsatiladigan yordam darajasiga ta'sir qilishi mumkin. Siyosatchilar uchun byudjet cheklovlarining qashshoqlikni kamaytirish va ishsizlik nafaqalariga uzoq muddatli ta'sirini ko'rib chiqish va ushbu muammolarni hal qilish uchun innovatsion echimlarni topish juda muhimdir.

Davlat byudjeti mablag'larini ijtimoiy sohaga taqsimlashda turlicha yondashuvlarni ko'rsatish uchun ikkita qarama-qarshi misolni ko'rib chiqamiz:

1-tadqiqot: Nordik farovonlik modeli - Shvetsiya va Daniya kabi shimoliy mamlakatlar keng qamrovli farovonlik tizimlari bilan mashhur. Bu davlatlar o'z davlat byudjetlarining katta qismini ijtimoiy ta'minot dasturlariga, umumiy sog'liqni saqlash, saxovatli ijtimoiy yordam va ta'limga subsidiyalar berishga ajratadilar. Ushbu yondashuv ijtimoiy tenglik va farovonlikka jamiyatning sadoqatini aks ettiradi, yuqori soliqlar mustahkam ijtimoiy xizmatlarni qo'llab-quvvatlaydi.

2-tadqiqot: Rivojlanayotgan iqtisodiyot ustuvorliklari - Aksincha, rivojlanayotgan iqtisodlar ko'pincha byudjet cheklovlari va raqobatdosh ustuvorliklarga duch keladi. Braziliya va Hindiston kabi davlatlar ijtimoiy farovonlik ehtiyojlarini infratuzilmani rivojlantirish va iqtisodiy o'sish tashabbuslari bilan muvozanatlashi kerak. Ushbu mamlakatlarda byudjet mablag'lari iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantirish uchun infratuzilmaga sarmoya kiritishda aholining eng zaif qatlamlari uchun maqsadli ijtimoiy dasturlarga ustuvor ahamiyat berishi mumkin.

Xulosa

Davlat byudjetlarining tuzilmalari murakkab bo'lib, xalqlarning xilma-xil ehtiyojlari va ustuvorliklarini aks ettiradi. Mablag'larni ijtimoiy sohaga yo'naltirish iqtisodiy, siyosiy, demografik va ijtimoiy omillar ta'sirida ko'p qirrali jarayondir. Ushbu omillarni tushunib, siyosatchilar davlat byudjetidan ajratmalarning samaradorligi va inklyuzivligini oshirish uchun asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin. Ijtimoiy sohaga sarmoya kiritish nafaqat fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash, balki uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy barqarorlikka ham hissa qo'shadi.

Davlatlar zamonaviy davr muammolarini hal qilar ekan, davlat byudjeti mablag'larini ijtimoiy sohaga oqilona yo'naltirish inklyuziv boshqaruv va barqaror rivojlanishning asosi bo'lib qolmoqda. Ijtimoiy ta'minot siyosati va vositalar bilan sinovdan o'tgan dasturlar qashshoqlikni bartaraf etish va davlat byudjetlarida ishsizlik nafaqalarini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Soliqdan moliyalashtirish va turli xarajatlar toifalariga resurslarni taqsimlash orqali davlat byudjetlari muhtoj shaxslar va oilalarga muhim yordam beradi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, pensiya dasturlari va boshqa tashabbuslarga sarmoya kiritish orqali davlat byudjetlari qashshoqlikni yumshatish, daromadlar tengsizligini kamaytirish va yanada inklyuziv jamiyat yaratishga yordam beradi. Siyosatchilar uchun ijtimoiy ta'minot siyosatiga ustuvor ahamiyat berish va ularning aholi ehtiyojlarini samarali qondirish uchun etarli darajada moliyalashtirilishini ta'minlash juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Smit, J. (2020). "Davlat byudjeti: tamoyillari va amaliyoti". Nashriyot X.
- 2.OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti). (2022). "Hukumat bir qarashda". OECD nashriyoti.
3. Esping-Andersen, G. (1990). "Kapitalizm farovonligining uch dunyosi". Princeton universiteti matbuoti.
4. Po'latova,S. (2023, November). BO'LG'USI MUTAXASSIS-KADRLARNI TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI. In Conference on Digital Innovation:" Modern Problems and Solutions".